

Examen HAVO 2007

tijdvak 1
donderdag 24 mei
9.00 - 12.00 uur

filosofie

Dit examen bestaat uit 16 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 49 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of argumentatie gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of argumentatie ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1 Utopie en biotechnologie

In de zogenaamde ‘technische utopie’ gaat men uit van een toekomst waarin men door vooruitgang in de techniek de kwaliteit van het menselijk leven kan verbeteren. Ontdekkingen in de wetenschappen en daaraan verbonden technische uitvindingen spelen daarin een onmiskenbare rol. Veel wetenschappers motiveren hun onderzoek naar de menselijke natuur met het argument dat het de mensheid ten goede zal komen. Zo heeft de geneeskunde in de afgelopen eeuw veel vooruitgang geboekt in het bestrijden van ziektes en heeft zij daardoor bijgedragen aan het verlengen van het leven.

De genetica is de wetenschap die onderzoek doet naar de werking van genen en de eventuele manipulatie daarvan. Genen spelen een grote rol bij het bepalen van ons uiterlijk, hoe slim we zijn, en of we gezond zijn, en dergelijke. De filosoof Rüdiger Safranski schetst in het tijdschrift ‘De Groene Amsterdammer’ wat ons met betrekking tot de genetica te wachten staat: “Bij genenbanken zal men eigenschappen kunnen aankopen. De selectie vindt vóór de geboorte plaats, maar het blijft een selectie. De genetica zal een hoogtepunt beleven, en er zal een nieuwe klassenmaatschappij kunnen ontstaan van mensen die genetisch gemodelleerd zijn en mensen die nog langs natuurlijke weg en dus minder ‘waardevol’ ter wereld komen”.

- 4p 1 Leg uit wat het verschil is tussen de begrippen ‘politikón zóion’ en ‘homo faber’. In hoeverre zijn beide begrippen terug te vinden in het citaat van Safranski? Licht je antwoord toe.

Het maken van nieuwe soorten wordt door Bacon in zijn ‘Het Nieuwe Atlantis’ letterlijk genoemd als verworvenheid van de leden van Salomons Huis. In de utopie van Bacon is zodoende een zeer belangrijke rol weggelegd voor de techniek en de wetenschap.

- 4p 2 Welke drie doelen wil Bacon met de techniek bereiken? Noem bovendien een drietal technische verworvenheden uit onze huidige maatschappij waarmee deze doelen bereikt kunnen worden.

In het boek 'Remaking Eden. Cloning and beyond in a brave new world' zegt geneticus Lee Silver het volgende:

tekst 1

Genetica, in de VS hebben wij dat al. Er zijn bij ons bedrijven die openlijk reclame maken met zaadcellen voor kunstmatige inseminatie die van de knapste Harvardstudenten zijn.

Als je meer informatie over je toekomstige kind wil, over de vader die het zaad levert, dan kun je daar terecht. En dat wordt gewoon geaccepteerd. De nieuwe vorm van genetica die er aan staat te komen, is dat ouders kunnen zorgen dat er twintig eicelletjes tegelijk bevrucht worden door twintig zaadcellen, en dan kunnen doorlichten welke eigenschappen die kinderen zullen hebben - en van steeds meer eigenschappen zal dat vastgesteld kunnen worden. Dan kunnen ze kiezen welke van die twintig micro-embryootjes ze geïmplanteerd willen hebben. Dan willen ze vaak de beste.

bron: 'Remaking Eden. Cloning and beyond in a brave new world', Lee Silver

- 3p **3** Is de geschetste ontwikkeling in tekst 1 volgens jou utopisch of dystopisch te noemen? Beargumenteer je antwoord en verwijst daarin naar tekst 1. Beargumenteer tevens met welk criterium je zinvol een onderscheid kunt maken tussen een utopische en dystopische ontwikkeling.

Vaak wordt er een verband gelegd tussen de hedendaagse ontwikkelingen in wetenschap en techniek en hetgeen Huxley beschreef in zijn bekende 'Heerlijke Nieuwe Wereld'. In dit boek wordt een gerealiseerde technische utopie beschreven.

Een bijzonder aspect is de voortplanting; 'mensen' komen in laboratoria en uit flessen ter wereld. Vervolgens verloopt hun verdere leven in strakke banen, maar daar staat met de mogelijkheden van de genetica tegenover dat in de nieuwe wereld alle gebreken verholpen en alle behoeften bevredigd worden. Het menselijk geluk dient hiermee vergroot te worden.

Uit het gesprek in 'Heerlijke Nieuwe Wereld' tussen Mustapha Mond en de 'wilde', blijkt echter dat er ook behoeften onderdrukt worden door deze stabiele orde.

- 3p **4** Kan het onderscheid dat Thomas More maakt tussen echte en onechte behoeften verklaren waarom technische utopieën, die het menselijk geluk nastreven, in werkelijkheid dit geluk teniet kunnen doen? Verwerk in je antwoord het onderscheid van More tussen echte en onechte behoeften en geef van beide soorten behoeften een voorbeeld.

In Nederland ging de omstreden filosoof Rietdijk volgens sommigen behoorlijk ver in zijn opvattingen over genetisch manipuleren.

De redenering van het pleidooi van Rietdijk voor humane selectie (*Filosofie Magazine, jaargang 1999, nummer 4*) kan in de volgende stappen worden samengevat:

- Genen zijn een belangrijke bepalende factor van het goede leven.
- Er zijn daarbij goede en slechte genen.
- Iedereen vindt gezondheid en hoogbegaafdheid belangrijke ingrediënten voor een goed leven.
- Gezondheid en hoogbegaafdheid zijn genetisch bepaald.
- Zet op grond van bovenstaande een humane selectie in werking waarin je je uitspreekt voor, en stappen onderneemt in de richting van genetische verbetering van de wereldbevolking door welbewust bepaalde genen voorrang te geven boven andere.
- Bevorder daarnaast goede genen (zaadbanken) en elimineer de slechte (euthanasie en abortus) en misschien moeten we ook klonen toestaan.
- Deze moraal zal tenslotte het totale geluk in de wereld bevorderen.

Rietdijk zelf heeft gesteld dat zijn opvattingen utopisch bedoeld zijn en gericht zijn op een toekomstige en betere wereld. Zijn ideeën hebben veel kritiek gekregen, waaronder een aanklacht van de Gehandicaptenraad.

De bezwaren tegen zijn denkbeelden zijn moreel van aard. Daarmee wordt de vraag belangrijk met welke algemene argumenten uit de ethiek de denkbeelden van Rietdijk eventueel zijn te onderbouwen.

3p **5** Welke ethische theorie is herkenbaar in de redenering van Rietdijk? Licht je antwoord toe.

Beredeneer hoe je vanuit deze ethische theorie ook tot een andere conclusie dan die van Rietdijk kunt komen.

In discussies over genetische manipulatie spelen naast ethische uitgangspunten en morele oordelen ook vraagstukken met betrekking tot de menselijke natuur een rol. Daarbij lijkt er vaak een spanning te bestaan tussen de opvatting dat de samenleving maakbaar is en de opvatting dat de menselijke natuur onveranderbaar is. Francis Fukuyama richt zich in zijn boek 'De Nieuwe Mens' onder andere op deze spanning aan de hand van recente ontwikkelingen in de biotechnologie.

3p **6** Leg uit wat deze spanning inhoudt en beredeneer waarom deze spanning volgens Fukuyama niet langer lijkt te bestaan.

Verwerk in je antwoord de mogelijkheden van de genetica die Rietdijk schetst.

In alle utopieën en in kritieken op die utopieën spelen opvattingen over de al dan niet veranderbare natuur van de mens een rol.

Fukuyama heeft zelf nadrukkelijk aangegeven de ideeën van Aristoteles over de menselijke natuur te gebruiken in zijn kritiek op onder andere de huidige biotechnologie.

- 3p 7 Maak aan de hand van een concreet voorbeeld duidelijk waarom je, op basis van de opvatting van Aristoteles over de menselijke natuur, tegen de genoemde ontwikkelingen in de genetica kunt pleiten.

Opgave 2 Sociale utopieën tussen fantasie en werkelijkheid

In de middeleeuwen was er een constante stroom van gedachten over het volmaakte leven op aarde. Dat leven werd gesitueerd in het fictieve land 'Cocagne'. Hoe het leven daar was, werd beschreven in verschillende teksten, maar werd vooral doorverteld via mondelinge overlevering.

Aan het einde van de middeleeuwen had iedereen in Europa wel eens van de utopische fantasie 'Cocagne' of 'Luilekkerland' gehoord. Aan de ene kant geloofde de Christelijke middeleeuwer dat het volmaakte leven pas in het hiernamaals zouden worden bereikt, aan de andere kant was er kennelijk een diepe behoefte aan fantasieën over ideale leefomstandigheden. Uit verschillende van die verhalen blijkt dat in Cocagne werken is verboden, voedsel overal te verkrijgen is en het altijd voorjaar is. Daarnaast is alles gemeenschappelijk bezit, is er nooit ruzie of oorlog, en heeft men de eeuwige jeugd dankzij een verjongingsbron.

Ook in utopieën wordt nagedacht over het ideale leven op aarde. Een utopie geeft een beschrijving van een ideale samenleving. Volgens Hans Achterhuis heeft Thomas More met zijn boek 'Utopia' (1516) voor de eerste uitgewerkte utopie gezorgd en zijn er in de periode vóór die tijd slechts flarden van utopisch denken waar te nemen.

Om te bepalen wat de kern van utopisch denken is, haalt Achterhuis een principe aan dat hij ontleent aan de opvattingen van Bloch.

- 3p **8** Leg uit van welk principe Ernst Bloch uitgaat bij utopieën en geef aan waarom het zo'n belangrijke rol speelt in utopische fantasieën, zoals over 'Cocagne'.

Tekst 2

Volgens de opvattingen van Hans Achterhuis zijn fantasieën zoals over 'Cocagne' nog geen utopieën, hoewel zij wel enkele kenmerken daarvan bezitten. Pas in de 'waanzinnige veertiende eeuw' is volgens hem de grondslag gelegd voor de latere bloei van de utopie. Door de ellende van die tijd – hongersnood, oorlogen en vooral de 'Zwarte Dood' (de pest) – werden de mensen niet langer geïnspireerd om alleen maar te fantaseren over 'het ideale leven' (Cocagne) of om te geloven in een hiernamaals. In plaats van de bestaande wereld in de hoop op betere tijden te aanvaarden, wilden ze het ideale leven direct dichterbij en in praktijk brengen. Men wilde de ellende aanpakken en een betere wereld realiseren door eigen menselijke inspanningen.

Naar: Utopie, Hans Achterhuis

In de veertiende eeuw vonden volgens Achterhuis dus ontwikkelingen plaats die van groot belang zijn voor het ontstaan van de moderne utopie. Hans Achterhuis beschrijft drie criteria aan de hand waarvan utopieën beoordeeld kunnen worden.

- 5p **9** Welke drie criteria zijn dat? Geef een duidelijke omschrijving van deze criteria. Beargumenteer welke twee van deze criteria te herkennen zijn in tekst 2.

Het merkwaardige van de fantasie over 'Cocagne' is dat deze op gespannen voet staat met de middeleeuwse en Bijbelse verwachting van een hiernamaals. Deze Bijbelse verwachting is vooral geestelijk van aard. De gelovigen moeten zich op het hiernamaals voorbereiden door af te zien van aardse geneugten en door sober te leven. In 'Cocagne' of 'Luilekkerland' draait het juist om het zoveel mogelijk toegeven aan aardse lusten.

Als de middeleeuwers in staat waren geweest in onze tijd hier en nu rond te lopen, hadden ze zich waarschijnlijk permanent verbaasd. Want waarover zij fantaseerden in verhalen over 'Cocagne', ligt voor veel moderne mensen binnen handbereik: in onze maatschappij is voedsel in overvloed, hebben we vormen van arbeidsloos inkomen, kunnen we het klimaat in onze huizen beheersen en kunnen we met behulp van plastische chirurgie onze jeugd verlengen.

Het is echter de vraag in hoeverre wij met al onze verworvenheden 'gelukkig' genoemd kunnen worden. Thomas More schrijft in zijn 'Utopia' uitgebreid over 'genietingen van het menselijk lichaam' en het bereiken van geluk.

- 2p 10 Leg uit welke opvatting Thomas More heeft over genot en geluk. En geef aan wat het verschil is tussen deze geluksopvatting en de geluksopvatting in de fantasie over het land 'Cocagne'.

'Cocagne' heeft in de loop der tijd ook schilders geïnspireerd, zoals Pieter Brueghel de Oudere (1525-1569). In onderstaande afbeelding zien we zijn visie op Luilekkerland als land van overvloed. Zo zien we links boven een huis, waarvan het dak met pannenkoeken of vlaaien is bedekt en loopt er een ei met een lepeltje rond.

Op de voorgrond zien we drie personen die onder een boom met lekkernijen in slaap zijn gevallen. Van links naar rechts zijn dat een soldaat (met een lans), een boer (met een dorsvlegel) en een geleerde (met een boek).

bron: 'Luilekkerland' Pieter Brueghel de Oude, Alte Pinakothek, München

Karl Marx formuleerde in de 19e eeuw een kritische visie op de maatschappij, omdat de periode van de industriële revolutie voor met name de arbeiders geen periode van overvloed was.

Vanuit een analyse van de misstanden op sociaal en economisch terrein in zijn tijd, kwam hij tot een nieuwe en - volgens hem - wetenschappelijke toekomstvisie over een maatschappij waarin verschillen tussen sociale klassen zijn opgeheven.

- 3p **11** Beargumenteer welk aspect van zijn eigen toekomstvisie Karl Marx in bovenstaande afbeelding zou hebben kunnen waarderen en op welk aspect Marx kritiek zou kunnen hebben gehad.
Leg tevens uit waarom Marx zijn eigen toekomstvisie niet als fantasie heeft beschouwd.

In de fantasie over Luilekkerland gaat het in eerste instantie om een overvloed aan voedsel. In andere utopieën wordt echter veel aandacht besteed aan de betrekkingen tussen mensen onderling.

Zo schreef Thomas More in 'Utopia' over het huwelijk het volgende:

tekst 3

Een meisje trouwt niet voor haar achttiende jaar, de jongeman moet om te trouwen nog vier jaar ouder zijn. Wordt iemand, hetzij man of vrouw, voor het huwelijk schuldig bevonden aan omgang met de andere sekse, dan wordt hij of zij streng gestraft en van het huwelijk voorgoed uitgesloten – tenzij de vorst hem gratie verleent.

Bij het kiezen van een echtgenoot houden zij er een heel wonderlijke gewoonte op na. (.....) De vrouw namelijk, of het nu een meisje is of een weduwe, wordt door een ernstige en waardige matrone naakt aan de aspirant-echtgenoot vertoond, en omgekeerd stelt een man van goede reputatie de pretendent naakt aan het meisje voor. Schenders van het huwelijk worden met de zwaarste slavernij gestraft, en wanneer de betrokkenen beiden getrouwd waren, kunnen de beledigde partijen desgewenst de schuldigen verstoten en onderling een huwelijk aangaan – of anders trouwen met wie zij willen.

bron: Thomas More, Utopia, p. 102-104

- 2p **12** Leg uit welke spanning er tussen de macht van de staat en de vrijheid van het individu in tekst 3 tot uitdrukking komt.

De jaren zestig van de 20e eeuw gaven een flinke aanzet tot nieuw utopisch denken. Ook toen betroffen de idealen niet de materiële behoeften, maar de sociale behoefte van de mens. Een belangrijk onderdeel daarvan was hoe je als man en vrouw met elkaar omging in een relatie.

Dat maakt een vergelijking tussen het utopisch denken van de jaren zestig van de 20e eeuw en dat van Thomas More op het gebied van huwelijksmoraal interessant.

- 3p **13** Noem een verschil en een overeenkomst tussen het utopisch denken van deze jaren zestig en dat van Thomas More op het gebied van huwelijksmoraal. Illustreer de overeenkomst aan de hand van tekst 3.

In de jaren zestig van de 20e eeuw werd niet alleen de verhouding tussen man en vrouw ter discussie gesteld, maar ook de verhouding tussen staat en individu.

Twijfel aan het gebruik van de macht van de staat zien we al eerder bij George Orwell, die in 1949 het boek '1984' schreef. In dit boek wordt een zwart scenario geschetst over de toekomst van de mensheid. In de toekomst zou de mens weinig of geen vrijheid kennen en onderworpen zijn aan een almachtige staat die alle gangen van het individu nagaat.

Winston Smith, een niet volkomen aangepaste burger van de staat 'Oceanië', krijgt in dit boek te maken met een extreme vorm van dwang van de staat – 'Grote Broer' – als hij verliefd wordt op Julia. Daarbij zet de staat een aantal middelen in om hem zijn vrijheid van denken en voelen te beperken. Taal is daarbij één van de middelen die tegen alle burgers wordt ingezet

2p **14** Hoe wordt door de 'Nieuwspraak' de vrijheid van de individuele burger beperkt?

In '1984' wil 'Grote Broer' niet alleen de gangen van het individu tot in het extreme nagaan met behulp van duizenden camera's, maar ook de geest van de mensen zo manipuleren dat ze precies gaan denken, zoals de staat dat wil. Dit laatste gebeurt aan het slot van '1984' bij de confrontatie tussen O'Brien als vertegenwoordiger van de staat en Winston Smith.

2p **15** Leg aan de hand van het optreden van O'Brien tegenover Smith uit hoe in Oceanië het heden, verleden en de toekomst van de mens worden gemanipuleerd.

Het is de vraag of de mensheid wel zonder utopieën kan. Dromen en denken over een betere toekomst ligt immers diep in de mens verankerd. Velen leggen zich dan ook niet zomaar neer bij wat in het heden mogelijk is. Zij werpen een blik in de toekomst en geloven in de maakbaarheid van de samenleving ten bate van meer geluk voor de mens.

Maar critici wijzen er op dat utopische doelen gevaarlijk zijn, want waar een utopisch doel is, zijn de middelen al snel geheiligd. Utopieën kunnen leiden tot gevaarlijk totalitair denken, waarbij mensen met geweld hun doelen willen realiseren.

Daar tegenover kan gesteld worden dat mensen zonder utopisch verlangen al snel afzakken naar oppervlakkige tevredenheid met de bestaande samenleving. Ze willen niets aan de samenleving veranderen en zijn niet bereid te vechten voor hun idealen.

4p **16** Neem een beargumenteerd standpunt in over de vraag of de mensheid wel zonder utopieën kan.

Maak daarbij een afweging op grond van een duidelijke opvatting over de menselijke natuur.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.